

La radicalització dels joves per l'Estat Islàmic i el fenomen dels *returnees*

Guillem Roda Julio

Tutoritzat per
Pablo Pareja Alcaraz

Treball de Final de Màster
Abril 2018

Índex

1. Introducció	2
2. L'Estat Islàmic una nova amenaça global.....	3
3. Radicalització, aproximacions teòriques, crítiques i posicionament.....	10
3.1. Aproximacions teòriques.....	13
3.2. Crítiques	19
3.3. Posicionament teòric	20
4. El fenomen dels <i>returnees</i>	24
4.1. Origen i motivacions dels <i>returnees</i>	25
4.2. Els diferents perfils dels <i>returnees</i>	27
4.3. El repte	30
4.4. Com hem d'afrontar el fenomen dels <i>returnees</i>	32
5. Conclusions	38
6. Bibliografia	43

1. Introducció

En aquest treball d'investigació ens proposem analitzar, en primer lloc, i de manera resumida, l'auge i el repte que l'Estat Islàmic representa per a Occident. Des de fa uns quants anys, aquest grup terrorista està copant contínuament les portades dels diaris i premsa internacional. L'autoproclamació del nou Califat i l'exercici efectiu de les funcions d'un Estat real, ha desencadenat en un conflicte internacionalitzat en certs territoris de Síria i Iraq (com la província d'Al-Anbar) , del qual és protagonista. Aquesta primera aproximació ens permetrà fer-nos una imatge del repte que el Daesh representa per Occident.

L'estudi que a continuació iniciem convergeix respecte dos temes principals, la radicalització i el fenomen dels *returnees*. En aquest sentit, tot i que s'analitzen en dos epígrafs independents, vincular aquests dos conceptes constituirà l'objectiu màxim d'aquest treball. Ara bé, per aconseguir aquest vincle serà necessari una anàlisi exhaustiva dels dos fenòmens. Per una banda, respecte la radicalització intentarem construir la nostra aproximació teòrica. Per assolir aquest objectiu procedirem a l'anàlisi crítica de diverses corrents i, a posteriori, arran de les limitacions observades en les altres teories, confeccionarem una nova aproximació recollint els factors que condueixen a la radicalització. Per l'altra banda, respecte al fenomen dels *returnees* el principal objectiu radica en plasmar la importància d'aquest col·lectiu pràcticament desconegut. En aquest sentit treballarem amb la figura dels *Foreign Terrorist Fighters* i les causes que provoquen el seu retorn. A més, analitzar els diferents perfils que formen el col·lectiu, els reptes que plantegen als governs Occidentals i les diferents vies de combatre el problema; això ens ajudarà a prendre consciència de la transcendència dels *returnees* en les polítiques estatals. Però sobretot, l'anàlisi diferenciada d'aquests dos fenòmens ens permetrà establir una relació de causa entre ells mateixos.

Així doncs, aquest estudi pretén plasmar la influència dels *returnees* en els processos de radicalització de joves per l'Estat Islàmic. De fet, la importància teòrica i pràctica de l'estudi recau en aquest punt, ja que fins al moment s'han analitzat els dos fenòmens per vies diferenciades i desconnectades. Nosaltres considerem que la influència dels *Foreign Terrorist Fighters* retornats en els processos de radicalització és real. Per tant, connectant-los aportem un nou punt de vista al fenomen de radicalització i una nova dimensió al fenomen dels *returnees*.

2. L'Estat Islàmic una nova amenaça global

Tot i que els esdeveniments recents conviden a pensar que l'Estat Islàmic neix com a resultat de les primaveres àrabs, la realitat és que la seua gestació podria remuntar-se a l'últim tram de la guerra freda (finals de la dècada dels vuitanta), amb l'aparició dels primers grups terroristes islamistes. No obstant això, establim el seu punt de partida en l'atemptat d'al-Qaeda a les Torres Bessones (Nova York, 2001), fet que va desencadenar en un conjunt de confrontaments bèl·lics que ajuden a entendre la situació actual. Concretament, una sèrie d'errors en la política exterior nord-americana durant l'administració de George W. Bush van tenir com a conseqüència l'agreujament de la radicalització en la lluita contra l'islam (Fontana, 2011). Destacant, en el centre d'aquestes actuacions, els atacs als talibans a l'Afganistan i la guerra i invasió d'Iraq. A més, és interessant mencionar que juntament a aquestes dos accions exteriors estadounidenques cal sumar les influències d'Occident en les zones del Nord d'Àfrica i Orient Pròxim.

El propòsit últim d'Estats Units i altres potències Occidentals (com Gran Bretanya), tot i inventar-se la lluita contra el terror i les armes de destrucció massiva, era instaurar una sèrie de nous règims al llarg de la zona d'Orient Pròxim afins als interessos econòmics i polítics Occidentals. Així, doncs, el seu objectiu era bàsicament revocar els governs islàmics, sospitosos, segons la CIA, de col·laborar amb al-Qaeda, i assegurar l'apertura de les economies d'aquests Estats al lliure mercat. És a dir, instaurar un ordre liberal submís a Occident, tot creant relacions de dependència i explotant els recursos naturals de la zona, sobretot petroli, en favor seu.

En la zona del Magrib l'estratègia d'Occident, tot i que no va consistir en instaurar nous règims com a Orient Pròxim, va consistir en assegurar els seus interessos independentment de les necessitats reals de la població. En aquests països la "Pax Americana" es va basar en el suport a una sèrie de governs corruptes al llarg del Mediterrani Sud (de Marroc a Egipte). Es tractava de règims autoritaris amb aparences exteriors democràtiques més que dubtoses, governs com els de Mubarak, a Egipte, o Gadafi, a Líbia. Així doncs, com resultat es va obtenir un conjunt de governs que seguien les directius que arribaven d'Occident a canvi de finançament.

No obstant això, la creació d'aquest conjunt d'Estats satèl·lit d'Occident no va generar tanta estabilitat com es pretenia en un principi. Prompte, una sèrie de factors van aflorar en aquests territoris, com atur juvenil, pobresa, escassetat d'aliments, corrupció governamental, criminalització de l'islamisme i la ingerència d'Occident perseguint el fantasma d'al-Qaeda. La precària situació dels pobles va fer créixer la desconfiança davant els governs promoguts, i va generar una creixent inestabilitat en el sistema. Davant d'aquest nou escenari Estats Units, amb el suport de la Unió Europea, va promoure una sèrie de mesures d'urgència amb l'objectiu de mantenir la situació en "standby", però sense millorar la situació dels pobles del Magrib i Orient Pròxim. Cosa que demostra que l'única preocupació de les potències Occidentals és que els canvis polítics no modifiquen les lleis econòmiques vigents (Fontana, 2011).

Així, doncs, en una creixent espiral de desconfiança i inestabilitat, l'any 2010 s'encenia a Tunísia la metxa de la primavera àrab i, a un ritme vertiginós, es va anar expandint pels territoris del Nord d'Àfrica i Orient Pròxim. Aquesta revolució, per regla general, adoptà un caire reformista i pretenia acabar amb l'opressió de les dictadures totalitàries subvencionades per Occident. Es reclamava l'obertura política, l'ampliació dels drets fonamentals de les persones i l'aplicació un sistema democràtic. Tot i que en la majoria dels Estats es van enderrocar ràpidament els líders autoritaris, com va passar amb Hosni Mubarak a Egipte o Zin el Abidin Ben Alí a Tunísia, quasi vuit anys després; la situació no ha millorat gens. És més, en molts casos, aquest despertar del poble àrab ha ocasionat onades de violència i un enduriment de la repressió per tal de callar les veus dissidents. Les dictadures han resistit fèrriament o, en el pitjor dels casos, han derivat en conflictes pitjors que han desencadenat guerres civils.

En aquest context de violència emergeix l'ISIS, com una branca independent d'al-Qaeda. El grup gihadista aprofità els buits de poder creats per les revoltes i auto-proclamà el nou califat, el qual va arribar a abastar grans zones d'Iraq, Síria i Líbia. Tot i que en les últimes dates han perdut territori i influència en aquests territoris l'amenaça del salafisme gihadista no desapareix. Aquesta tendència, encaminada a la desaparició de qualsevol control de l'EI en Orient Pròxim, va motivar que Abu Bakr al-Baghdadi, Califa autoproclamat de l'Estat Islàmic, demanés als seus simpatitzants d'exportar la gihad. És a dir, va encoratjar a la resta de gihadistes del món, no a viatjar fins les zones de conflicte armat, sinó a reivindicar les seues idees des dels seus països de residència.

Aquests fets es van traduir, per una banda, en una onada constant d'atemptats terroristes arreu del món i, per l'altra banda, en la debilitació de les zones sota control de l'Estat Islàmic. La primera de les conseqüències, sobretot a Occident, ens fa plantejar com els joves, nascuts i criats lluny del territori gihadista, adopten les seues idees fins al punt de realitzar atemptats o viatjar fins a Orient Pròxim per unir-se a les forces armades de l'EI. La segona, per la seua banda, reflexa l'èxode que s'està produint en els últims mesos de combatents gihadistes que, davant les derrotes militars, tornen als seus països d'origen. És a dir, el retorn dels *Foreign Terrorist Fighters* allà on es van formar i van abraçar el salafisme gihadista. Aquest èxode es coneix com el fenomen dels *returnees* i, com veurem, planteja molts reptes en la lluita contra l'ISIS i en la preservació de la seguretat nacional.

En aquest punt cal mencionar que els països europeus, concretament els de l'Europa Occidental, han manifestat seriosos problemes a l'hora de bregar amb els problemes als quals segones i terceres generacions d'immigrants, en especial els musulmans, s'enfronten. Especialment en l'acomodació d'aquestes generacions entre la nostra societat heterogènia i pluralista. Les polítiques adoptades no han tingut els efectes esperats i, a més, les institucions han fallat a l'hora de convèncer als joves musulmans de que la seua identitat és compatible amb la de les democràcies liberals Occidentals (Reinares, Terrorism, & Royal, 2017).

Un altre factor que explica aquest fracàs és la incapacitat per fer front al salafisme radical i la seua interpretació estricta de l'Alcorà i del Hadit. El salafisme tradicional representa l'ala ortodoxa de l'Islam que, tot i tenir una ideologia fonamentalista i polititzada en la religió, respecta l'autoritat establerta, ja siga a Occident o orient. En canvi, el salafisme gihadista és antagònic a la idea de democràcia liberal Occidental. Considera que els valors que n'emanen són incompatibles amb l'Islam i que els musulmans que viuen en Estats on representen una minoria han de resistir integrar-se. Podem assegurar, per tant, que el salafisme gihadista presenta un repte per la democràcia Occidental, els drets humans i la política exterior.

La importància de l'estudi que realitzem rau, no només en l'amenaça a la pau i ordre internacional que representa aquesta doctrina sinó que, al mateix temps, en l'atracció que certs col·lectius poden sentir cap al salafisme radical. Aprendre a conèixer i

actualitzar aquest corrent és essencial per combatre'l. És per això que aportar una nova aproximació sobre la radicalització i vincular-la al fenomen dels *returnees* pot ajudar a acadèmics i professionals a obrir noves vies a l'hora d'afrontar el repte que planteja per la seguretat internacional.

El salafisme gihadista promet als fidels ordre a través d'un estricte sistema de normes; recompenses, reconeixement i vida eterna per als màrtirs i la seua família i, finalment, humiliació i càstig per als infidels (Jones, 2017a). Tantmateix, tot i ser un missatge utòpic i violent, la maquinària propagandística gihadista ha fet un excel·lent treball d'impacte i, a través dels principals canals de comunicació, xarxes socials i de les TIC, ha sabut arribar amplis sectors del públic. D'aquesta manera, mitjançant l'explotació d'aquests mitjans ha pogut propagar pànic i por a una gran majoria de la població Occidental, però, al mateix temps, també ha despertat curiositat, empatia, seguretat i sentiment de pertinença a una minoria desplaçada i vulnerable.

És en aquest punt, quan les idees gihadistes arriben a aquesta minoria, en què sorgeix el problema de la radicalització de joves que abracen el salafisme gihadista i que passen a formar part de l'Estat Islàmic. Aquesta organització es caracteritza per operar, alhora, com un veritable Estat, en els pocs territoris que romanen sota el seu control, i com a grup terrorista en la resta del món, on escampa el seu terror i recluta joves eines com manipulables per als seus fins.

L'Estat Islàmic constitueix una excepció dins de la qualificació de les organitzacions terroristes, que tradicionalment s'han classificat en diferents "onades" generacionals. És a dir, amb el pas del temps s'observa una evolució en l'organització interna, objectius, reivindicacions i pràctiques que aquest grups realitzen. Fins ara es podien diferenciar fins a quatre nivells diferents amb les seues característiques pròpies, es tractava dels moviments anarquistes, anticolonialistes, de "nova" esquerra i religiosos (Rapaport, 2004). Respecte aquesta última generació podem dir que el grup armat al-Qaeda representa el seu màxim exponent. Ara bé, l'Estat Islàmic suposa una evolució respecte la mencionada "onada religiosa". El reclutament a nivell global de combatents, l'agressivitat de les seves accions, l'ús de les xarxes socials per promocionar-se, el rebuig a la societat Occidental i la seua visió radical de l'islam, confirmen una nova concepció del terrorisme. A més, la cinquena "onada" es caracteritza per utilitzar

mètodes extremadament violents, com els assassinats en massa, per assolir el seu utòpic objectiu (Jones, 2017a).

Una altra eina que explota l'Estat Islàmic i caracteritza aquesta cinquena generació de terrorisme és la utilització de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC). La revolució viscuda en aquest camp en els últims anys, conseqüència de la proliferació de les xarxes socials i la internacionalització de l'accés a internet; permet als reclutadors dels grups terroristes comunicar-se amb potencials membres sense haver d'entaular contacte directe. A més, internet permet tant penjar com accedir a qualsevol contingut a la xarxa, de manera que, en alguns casos, no ha estat necessària l'acció d'un reclutador per atreure nous membres. Es tracta de casos d'autoradicalització que representen una via minoritària en el procés de radicalització, però que també s'han de tenir en compte a l'hora de tractar aquest fenomen.

Ara bé, per poder parlar de radicalització primer cal definir-la. En aquest sentit, adoptem la definició establerta pel professor Angel Rabasa, segons el qual, la radicalització consisteix en el rebuig de les dimensions clau de la cultura democràtica moderna situada al centre del sistema de valors europeu (Rabasa & Bernard, 2016). Altres autors, com el professor Edgar Jones (King's College of London) es refereixen a la radicalització com un procés de modificació de les creences personals que es donen de manera gradual al llarg del temps o de manera accelerada. Tot i això, aquest autor fa una puntualització essencial en el nostre estudi i determina que, en el context del terrorisme, la radicalització i el posterior reclutament requereixen l'existència d'un pas fonamental. Es tracta de passar de veure amb simpatia l'ús de la violència per a assolir un objectiu a formar part d'aquestes hostilitats. És a dir, passar a formar part d'un grup i adoptar un rol actiu dins del mateix.

Per una altra banda, la radicalització dels joves és un problema que afecta la pau i la seguretat internacional, tal i com ho manifesta el Consell de Seguretat de les Nacions Unides en la seua Resolució 2178 (2014) (United Nations Security Council, 2014). No es pot obviar aquesta realitat quan es calcula que fins a 5.000 ciutadans de l'Europa Occidental han passat a engrossir les files de la gihad. Cal dir que no es tracta de un problema exclusivament europeu, només a Tunísia es calcula que fins a 6.000 joves s'haurien convertit al gihadisme. Els altres països, que més combatents hi "han aportat"

són Aràbia Saudita (2.500), Rússia (2.400), Turquia (2.100) i Jordània (2.000). Des d'un punt de vista més global, les regions en les quals hi ha hagut un major flux són l'Orient Mitjà (8.240), el Magrib (8.000), Europa Occidental (5.000) i les antigues Repúbliques Soviètiques (4.700) (Soufan Group, 2015). A més, cal posar de relleu que arran dels recents esdeveniments i la progressiva debilitació de l'Estat Islàmic molts d'aquest combatents estan tornant als seus països d'origen. Aquest èxode migratori pot plantejar nous problemes en la lluita contra la radicalització ja que, per una banda, augmenta el nombre de radicalitzats en un territori determinat i, per l'altra banda, existeix una dificultat afegida a l'hora de tractar amb aquests individus les dures experiències viscudes com excombatents.

Al mateix temps cal destacar que a Europa els musulmans representen una comunitat molt nombrosa i important en la societat, integrada per membres des de primera fins a tercera generació. A més, tot i que la majoria rebutgen les idees polítiques i els valors que representa l'Estat Islàmic, cal tenir en compte que només un 1% de suport ja representa un risc potencial per a la pau i seguretat del continent. Per exemple, a França es calcula que la població musulmana és de més de 4.5 milions; a Alemanya, 4, i a Espanya, 1. És a dir, són col·lectius que representen una gran part de la població i no poden ser oblidats.

Una vegada realitzada aquesta primera aproximació respecte a l'amenaça que suposa l'Estat Islàmic, en general, i els reptes que planteja la radicalització, en concret; cal mencionar que, a continuació, pretenem analitzar i realitzar una crítica de les diferents aproximacions que justifiquen el procés de radicalització. Al mateix temps, arran d'aquesta anàlisi ens centrarem a desenvolupar una nova visió del fenomen. A més, més endavant, indagarem en el creixent fenomen dels *returnees* amb el principal objectiu de, a través d'un exhaustiu estudi, determinar la relació existent entre el retorn dels *Foreign Terrorist Fighters* (FTF) i la radicalització. Arran d'aquesta vinculació podrem entendre perquè les penes privatives de llibertat, recollides en els tradicionals ordenaments jurídics Occidentals, no són la resposta davant d'aquest fenomen. En canvi, aquesta hipòtesi ens permetrà, finalment, apostar per la concessió de drets i ajudes, així com la implementació de protocols o plans de resocialització, com les úniques vies per reinserir aquests col·lectius en la societat i, per tant, combatre la radicalització.

3. Radicalització, aproximacions teòriques, crítiques i posicionament

El procés de radicalització, tot i ser un fenomen generalitzat en l'àmbit global, és heterogeni. És a dir, existeixen una sèrie de factors que exposen la població i que es donen en la majoria de casos, però varien en funció de la regió i les condicions personals de cada individu. Així doncs, una aproximació defensaria que tenen més risc a radicalitzar-se aquelles persones que, pel fet de ser immigrants amb una cultura diferent, se senten marginats o segregats en societats que són etnocèntriques (Lyons-padilla, Gelfand, Mirahmadi, Farooq, & Egmond, n.d.). Una altra aproximació defensa que la causa d'aquesta transformació és el contacte directe amb agents de radicalització o, fins i tot, el fet de tenir companys o familiars que ja s'han radicalitzat. Una tercera aproximació consisteix a considerar la força politicoreligiosa del moviment gihadista per atraure els joves i poder-los convèncer per unir-se a la causa.

El principal factor que els autors solen identificar a la hora d'enfocar la radicalització dels joves és la falta d'integració. Aquest fenomen es dona sobre tot entre musulmans de segona i de tercera generació que no se senten part de la seua cultura d'origen però tampoc de la d'acollida. No obstant això, també s'han de tenir en compte altres factors com els sentiments personals, la falta d'integració o la necessitat d'alienar-se per sentir-se part d'un col·lectiu. En canvi, altres condicions que, a simple vista, poden semblar causes de radicalització han sigut rebutjades per diferents autors; com la pobresa. Aquest factor es nega ja que, segons Angel Rabasa i Cheryl Bernard, un gran nombre de gihadistes europeus són de classe mitjana que creuen que mereixen una societat millor i es veuen, d'alguna manera, representats amb l'idea del Califat (Rabasa & Bernard, 2016). Ara bé, tot i existir una sèrie de patrons que es repeteixen amb més assiduitat que uns altres no podem caure en l'error de les generalitzacions. En aquest sentit, el cas dels joves de Ripoll es una mostra de la complexitat del fenomen. D'aquest grup responsable dels atemptats a Barcelona, s'ha dit que estaven perfectament integrats en la societat ripollenca. Davant d'aquesta situació sobri un nou debat, realment estaven integrats o tenim una concepció d'integració que no correspon amb la realitat?

Segons Rinux Penninx, de la Universitat d'Amsterdam, i Marco Martiniello, de la Universitat de Lieja, la integració consisteix en el procés que comporta ser acceptat com

a part d'una societat (Penninx & Martiniello, 2004). Per tant, per determinar el grau d'integració hem d'analitzar les tres dimensions que comprèn aquest procediment:

1. La dimensió politicolegal, referida als drets atorgats als immigrants en el país de rebuda, tot donant importància als drets polítics i emplaçament de la residència.
2. La dimensió socioeconòmica, relacionada, bàsicament, amb les oportunitats de treball, capacitat econòmica i participació ciutadana.
3. La dimensió cultural i religiosa, la qual es centra en les oportunitats dels immigrants a expressar les seues creences i la seua cultura i, al mateix temps, tenir les infraestructures necessàries per fer-ho. És a dir, no és únicament disposar de mesquites on resar, sinó també no sentir-se discriminats per ser musulmans.

Les dos primeres dimensions representen àmbits objectius, fàcils d'analitzar per les institucions públiques i de corregir en cas de mancança. No obstant això, la integració cultural i religiosa és molt més subjectiva i, per tant, difícil d'analitzar. És respecte aquesta dimensió que el debat plantejat anteriorment guanya força, ja que moltes vegades escapa de l'abast de les institucions i només es manifesten quan l'individu ja s'ha radicalitzat.

En aquest punt és important mencionar que aquestes dimensions que determinen la integració dels individus són, al temps que ens referim a la radicalització i reclutament, *push-factors* o factors d'exclusió. Es tracta d'aquelles situacions en què, com a conseqüència de la falta d'oportunitats socials, econòmiques i culturals, una determinada persona se sent discriminada. Al mateix temps, en el procés de radicalització també operen els *pull-factors* o factors d'atracció. Aquests es refereixen, tant, a la sensació de pertinença que experimenten els joves quan comencen a interactuar amb els agents de radicalització, com la sensació d'estar davant d'una oportunitat per sentir-se profitosos per una causa. Per tant, a l'hora de teoritzar sobre la radicalització és important contemplar aquests factors i, com ressaltàvem abans, evitar caure en generalitzacions.

A banda de les condicions personals dels individus, hi ha altres punts que s'han convertit en focus de radicalització. És el cas de les presons i les xarxes socials.

En primer lloc, hem de valorar que en els centres penitenciaris espanyols inicialment es va seguir, amb els presos gihadistes, la mateixa tàctica emprada amb els presos d'ETA. Aquesta consisteix a segregar els membres del grup armat per les diferents del territori amb l'objectiu de debilitar la seua força i, al mateix temps, limitar la seua capacitat d'acció. Malgrat tot, aquesta estratègia va tenir un efecte contrari amb els presos gihadistes, ja que en les presons aprofitaven les precàries condicions dels altres i cada pres es convertia en un focus de radicalització. És per això que es va optar per canviar d'estratègia i, ara s'intenta agrupar els presos gihadistes en les mateixes presons. En aquests centres són instal·lats en un mòdul aïllat i se'ls proveeix d'un imam no radicalitzat.

En segon lloc, les xarxes socials també s'han convertit en un focus de radicalització. La revolució de les TIC ha accelerat la transmissió de notícies i informació que permet que un missatge pugui fer la volta al món de manera instantània. En aquest sentit, l'Estat Islàmic també juga un paper important en la xarxa a través del que es coneix com la *cybergihad*. Plataformes com Facebook i Twitter compten amb milers d'usuaris afins que difonen la gihad. Fins setembre de 2014 divulgaven la seua propaganda mitjançant comptes que aglutinaven milers de seguidors. Es calcula que només entre setembre i desembre de 2014 es van tancar fins a 46.000 comptes per estar vinculats amb l'Estat Islàmic. Des de llavors, l'estratègia d'Estat Islàmic ha canviat, de manera que ara fan ús de petits discrets comptes de captació per aconseguir un triple objectiu:

1. Difusió de material propagandístic
2. Difusió de la por
3. Seducció i captació de nous combatents

Aquest canvi d'estratègia ha sigut beneficiós per a l'Estat Islàmic ja que aquests comptes de perfil baix (es calcula que aquests usuaris tenen una mitjana de 177 seguidors) són molt més difícils de detectar. Encara més, permeten que tinguin més presència i difusió en els "hashtags", ja que els continguts que abans es canalitzaven d'un en un des de comptes amb milers de seguidors, ara es difonen massivament des de milers de comptes amb centenars de seguidors. (Ortiz Moyano, 2015).

En aquest punt és interessant comentar que, més enllà de les xarxes socials, internet és una eina que pot ser molt útil a l'hora de captar joves. Prova d'això és que fàcilment

podem accedir a la revista *Rumiya*, principal eina publicitària de l'Estat Islàmic fora del territori sota el seu control, amb contingut extremadament violent i xenòfob.

Finalment, cal esmentar que la capacitat d'internet, gràcies a la seua constant evolució i expansió, per arribar a tantíssima gent i, al mateix temps, divulgar la propaganda gihadista suposa un repte important en les polítiques contra el terrorisme. Tanmateix, l'eficàcia d'aquests mètodes és limitada sense el suport d'agents de radicalització. No obstant això, la propaganda gihadista demostra ser efectiva i, com veurem, existeixen casos d'individus que s'han radicalitzat únicament amb els materials trobats online, sense cap ajuda ni contacte extern. És a dir, els agents de radicalització i els possibles contactes que ja han abraçat el salafisme gihadista poden ser l'element que desequilibri la balança. Aquesta tendència ressalta, encara més, l'important paper que juguen les institucions públiques a l'hora de protegir la població de risc dels processos de radicalització (Jones, 2017a).

3.1. Aproximacions teòriques

Per estudiar les causes que condueixen els joves cap a la radicalització cal fer una anàlisi precisa de les cèl·lules i xarxes de reclutament. És obligatori centrar-se en tots els aspectes influeixen en el procés, és a dir, examinar tots els *push factors* i *pull factors* que conflueixen en l'entorn de la víctima. Només d'aquesta manera evitarem lectures, bàsicament, culturalistes i podrem avaluar correctament el procés. A continuació plasmem les principals corrents que pretenen explicar el fenomen de la radicalització amb la intenció de fer una crítica objectiva de les diferents aproximacions i, d'aquesta manera tenir una base sòlida des de la qual fer la nostra pròpia teoria. Ara bé, cal considerar que els factors sobre els quals les diferents aproximacions teoritzen no són absoluts. És a dir, aquestes teories es centren en un determinat element, però cal precisar que aquest no és l'únic que influeix els joves en el procés de radicalització.

A. Aproximació culturalista

Segons aquest grup d'investigadors la religió no seria el principal motiu per el qual els joves s'uneixen a l'Estat Islàmic, sinó que s'utilitza per a legitimar i justificar accions violentes. És més, molts dels que han adoptat el salafisme gihadista com a propi són inexperts en matèria religiosa i desconeixen la majoria de les seues implicacions (Lyons-padilla et al., n.d.). Una referència que demostra el caràcter secundari de la

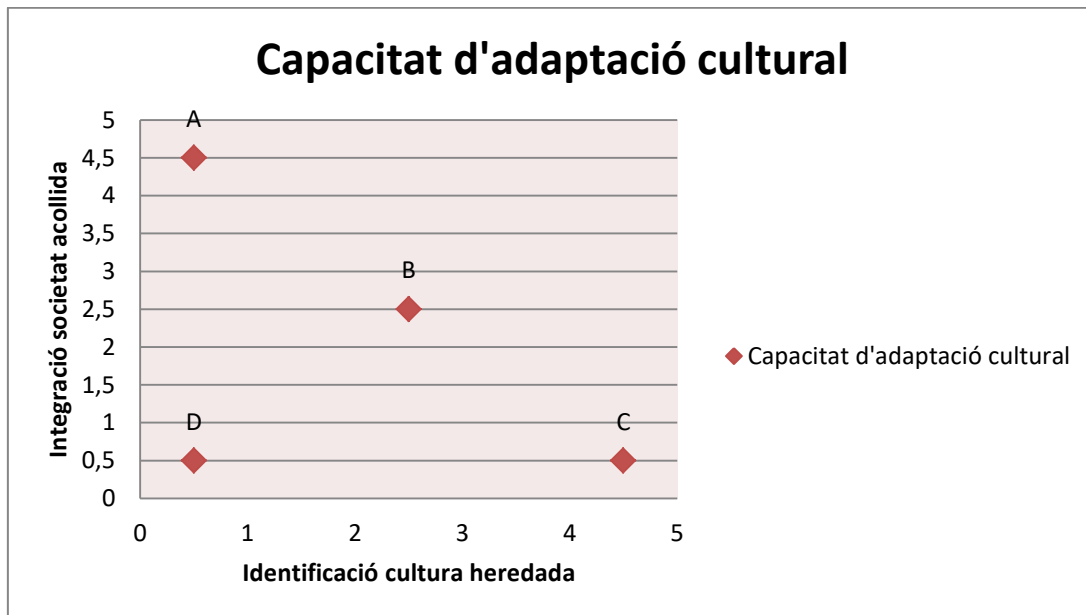
religió és el cas de Robert Edward Cerantonio. Aquest australià, no musulmà de naixement, es va convertir a l'islam i va abraçar la gihad. Constitueix un cas remarcable ja que, mitjançant les xarxes socials, va ser capaç de convertir-se en tota una referència dins del món gihadista amb centenars de milions de visites. No obstant això, va acabar sent rastrejat, detingut i els seus perfils eliminats (Ortiz Moyano, 2015).

Com dèiem, aquesta aproximació culturalista, el principal factor de risc el veuen en la identitat dels immigrants, més que no en la religió. És a dir, en la forma en què els individus s'adapten en la cultura que els acull i gestionen la cultura on són les seues arrels. En aquest sentit, els immigrants de primera i segona generació solen ser els que tenen més problemes per adaptar-se en els entorns no musulmans. Ara bé, tot i que la gran majoria de musulmans ignoren la crida de la gihad, segueix existint un cert percentatge d'individus que acaba unint-se a aquest tipus d'organitzacions. Segons Lyons-Padilla i el seu grup de recerca, la influència d'altres factors que minoren l'autoestima dels individus és clau per entendre aquestes decisions. Es refereixen a situacions que poden consistir en traumes personals, humiliacions públiques o sentiment de maltractament per la societat.

Aquesta pèrdua de confiança sumada a la incertesa de no saber on es pertany, és clau per entendre el fenomen de la radicalització. L'Estat Islàmic ofereix sensació de pertinença i dona oportunitats als joves per sentir-se còmodes en el seu rol dins la l'organització. El seu missatge d'unitat i d'odi cap allò no musulmà resulta molt atractiu per aquest tipus de gent. Segons Michael Hogg, psicòleg de la Universitat de Bristol, el fet de pertànyer a un grup amb una ideologia ben marcada ajuda als seus membres a guanyar autoestima. Concretament, Hogg senyala que diferenciar entre “nosaltres” i “ells” ajuda als membres d'una comunitat a crear una identitat. Evidentment, en el cas de l'Estat Islàmic es tracta de crear un discurs d'odi i rebuig cap a la resta, però l'efecte, al cap i a la fi, és el mateix (Hogg, Adelman, & Blagg, 2010).

Per tal d'identificar la població en risc de poder caure en els tentacles de l'Estat Islàmic, Sarah Lyons-Padilla i els seus companys prenen com a referència els estudis realitzats per John Berry. Aquest, ha identificat fins a quatre formes diferents d'adaptació dels immigrants en funció a dos variables. Aquestes són, primer, el contacte que l'emigrant

manté amb la cultura que hereta i, segon, la capacitat d'integració d'aquest individu en la societat que el rep.

D'acord amb la gràfica anterior i els estudis realitzats per J. Berry, el punt A correspondria amb aquells immigrants que es consideren part de la societat que els ha acollit, se senten integrats, però no s'identifiquen amb la seua cultura d'origen; aquest col·lectiu rep el nom "d'assimilats". El punt B correspondria a aquells que es senten tan part de la seva cultura d'origen com la de recepció i són considerats com "integrats". El punt C representa els immigrants que se senten part de la seua cultura d'origen, però no de la societat que els ha acollit i reben el nom de "separats". Finalment, en el punt D es troben aquells que no es senten part de la cultura d'acollida, però que al mateix temps tampoc es senten representats amb la d'origen, reben el nom de "marginats". Aquest últim grup és el que es troba més exposat a les tècniques de captació d'Estat Islàmic, davant de les externalitats negatives que el rodeja.

Aquest grup d'investigadors conclou, en base al que hem exposat, que la marginació, la discriminació i la falta d'alienació constitueixen factors que propicien a la radicalització. En aquest context, la identitat juga també un paper important i el fet de sentir-se part d'un col·lectiu és clau per evitar la crida de la gihad (Lyons-padilla et al., n.d.).

B. Aproximació fàctica

Fernando Reinares, del Real Instituto Elcano, realitza un estudi quantitatiu sobre 178 detinguts, a Espanya entre 2013 i 2016, relacionats amb l'Estat Islàmic. A partir del seu estudi, Reinares arriba a la conclusió que hi ha dos factors que condueixen a la radicalització. Per una banda, el contacte, ja sigui físic o online amb algun “captador” (persona encarregada de localitzar possibles adeptes) i, per l'altra banda, l'existència de vincles previs amb individus ja radicalitzats. Segons Reinares, la confluència d'aquests dos factors es clau per entendre perquè altres individus que conviuen en condicions sociodemogràfiques semblants no s'han radicalitzat. Aquest fet, a més, ens permet copsar perquè la radicalització no es dona de forma uniforme en tots els territoris, sinó que es concentra en “bosses” (Reinares, García-Calvo, & Vicente, 2017). És a dir, en aquelles zones on es concentra un major nombre de gihadistes hi ha un risc potencial que altres individus acaben radicalitzant-se.

Per arribar a aquesta conclusió Reinares es basa en valors estadístics obtinguts dels detinguts interrogats. Així d'acord amb els resultats, un 86,9% va tenir contacte en algun moment amb un “captador”. Tanmateix, aquesta figura no és uniforme en tots els casos, en alguns va ser un familiar, en altres activistes o en altres imams, com el cas dels joves de Ripoll. Per una altra banda, les estadístiques reflecteixen que el 68,7% dels individus radicalitzats tenien relacions d'amistat o proximitat amb altres detinguts de la mateixa localitat.

En els seu estudi Reinares també relaciona la radicalització dels individus amb dos elements que mencionàvem anteriorment, les presons i les xarxes socials o internet. Segons els seus estudis el només el 24,4% dels radicalitzats ho van fer exclusivament *offline*, percentatge associat als interns que, a través del contacte en les presons, van acabar radicalitzant-se. En canvi, un 35,3% dels detinguts s'hauria radicalitzat amb influències rebudes a Internet, via xarxes socials, fòrums o pàgines web. Finalment, un 40,3% havia rebut tant influències *online* com *offline*, però el que més sorprèn és que només un 13,1% dels detinguts radicalitzats ho va fer en solitari, sense cap influència de gent pròxima o “captadors”(Reinares & García-Calvo, 2017). Aquesta última dada reflexa i reforça la idea que prèviament Reinares defensava, és a dir, la influència d'agents de radicalització és fonamental a l'hora de promoure la gihad i de captar nous adeptes. Al mateix temps, la teoria que defensa la influència de les xarxes socials també

es veu reforçat, ja que aquest mitjà ajuda a establir vincles socials que faciliten la radicalització.

En aquest sentit, el creixement d'internet i el món inabastable que representa la *deep web* són dos grans impediments a l'hora d'establir polítiques antiterroristes efectives, ja que arriben a un gran nombre de persones i controlar tots el accessos és una missió impossible. No obstant això, com s'ha demostrat, l'impacte de la propaganda gihadista és mes limitat si no hi ha un tercer que contacte amb la víctima. Aquest fet ressalta la importància de les institucions publiques i de les polítiques a nivell local a l'hora de prevenir la radicalització i evitar que els joves se sentin atrets per la demagògia gihadista.

Finalment, arran dels resultats obtinguts i les conclusions assolides, Reinares observa dos possibles mesures de prevenció:

- I. Detectar i neutralitzar els agents de radicalització mitjançant la cooperació dels cossos policials, els serveis d'intel·ligència i les autoritats judicials.
- II. Focalitzar els programes de prevenció en aquelles zones del territori on es concentren les "bosses" de potencials gihadistes. Per evitar, d'aquesta manera, la dispersió d'esforços i economitza els recursos de les institucions.

L'estudi analític fet per Reinares guanya importància quan s'analitza en relació amb el fenomen dels *returnees*. Aquest moviment migratori augmenta el nombre d'individus radicalitzats en un territori determinat i, per tant, pot contribuir a la proliferació de les idees del salafisme gihadista. Per tant, seguint el patró establert per l'aproximació fàctica els *returnees* representen repte en la lluita contra la radicalització.

C. Aproximació politico-religiosa

Tot i que en un principi consideràvem la religió com un element secundari en els processos de radicalització, existeix una tercera aproximació que considera com la principal causa de radicalització la potència politico-religiosa del discurs gihadista. Encara que l'entorn socioeconòmic i les vivències personals influeixen, segons aquesta corrent, també s'ha de valorar el paper que juga el discurs salafista gihadista en el procés. En concret aquest corrent considera el factor religiós com el detonant per a passar d'un compromís pacífic a una participació violenta (Burgat, 2008). En aquest

sentit és necessari distingir entre els ideòlegs gihadistes i els executors, grup en què s'inclouen els agents de radicalització.

El salafisme gihadista constitueix un corrent consolidat mundialment. En aquest sentit, ha creat un model ideològic coherent (segons els seus ideals, és clar); i ha renovat el seu discurs basant-se en un objectiu determinat: la creació d'un macroestat de nacions amb les seues pròpies institucions. Per tant, en cas de considerar aquest factor com element de radicalització, ens hem de retraure de considerar als gihadistes com gent violenta *per se*. Més aviat es tracta de partidaris d'un corrent ideològic radical amb referents, raonaments polítics racionals i una ideologia religiosa marcada.

Si analitzem, doncs, el vessant polític podem considerar el discurs radical i agressiu del salafisme gihadista com el principal factor d'atracció. Alguns experts en psicologia com el catedràtic Edgar Jones, veuen alguns paral·lelismes entre el discurs gihadista i el de les potències aliades durant la Primera Guerra Mundial. Es tracta de missatges amb un doble sentit. Per una banda, lluitar per un bé comú superior i, per l'altra, la humiliació i la posició d'inferioritat que comporta ignorar el missatge i no unir-se a la gihad (Jones, 2017). De fet, EI utilitza un missatge heroic cridant als musulmans a salvar l'islam i defensar el Califat de l'amenaça d'Occident, que es dibuixa com l'enemic. D'aquesta manera, aquest missatge camufla el veritable sentit del salafisme gihadista i el representa com una lluita contra el racisme i la discriminació del poble musulmà. És a dir, difonen la gihad com un moviment que lluita per la llibertat i els drets civils de la societat musulmana.

En aquest punt, cal destacar el fet que l'Estat Islàmic ha aconseguit que els seus seguidors associen el terme salafisme gihadista amb un moviment de lluita, tot i que violent i intolerable, per un món nou per a la comunitat musulmana internacional. Aquest missatge, tot i semblar inversemblant i ser demagògic, ha aconseguit arribar a molta població musulmana. Així doncs, a l'hora de parlar de radicalització hem de tenir la visió del món i el futur que promet el salafisme gihadista que, encara que sembla immoral per a la gran majoria de la població mundial, ha aconseguit convèncer milers de joves.

3.2. Crítiques

Respecte a la aproximació culturalista, que es basa en el grau d'integració en la societat de rebuda i en la identificació amb la cultura d'origen, cal dir que es tracta d'una concepció de la radicalització inadequada i perillosa. Inadequada pel fet que és insuficient. Si recordem la gràfica anterior (pàgina 10), Lyons Padilla i el seu grup de recerca consideren que els individus inclosos en el punt D, "marginats", són potencials candidats a radicalitzar-se. Aquesta concepció només té en compte els factors culturals i ignora la resta de *pull factors* i *push-factors* que condueixen l'individu al salafisme gihadista. És a dir, identifica que un grup de gent és en risc de caure en les temptacions de l'Estat Islàmic. Però, al mateix temps, obvia la resta d'individus que sense formar part d'aquest grup es radicalitzen i, a més, ignora per complet per què altres en les mateixes condicions no ho fan. És per això que es considera com una concepció perillosa de la radicalització perquè, el fet d'agrupar la població en grups, tendeix a generalitzar i estigmatitzar la població, i fomenta en darrer terme l'animadversió i el racisme. A més a més, aquesta aproximació entén la radicalització com un problema causal i no com un procés, com s'ha dit que és.

Abans de passar a l'anàlisi crítica de la següent aproximació cal remarcar que reduir el fenomen de la radicalització a criteris culturals planteja seriosos problemes a l'hora d'implementar mesures antiterroristes, com la vigilància. Enfocar-les cap a àrees amb un cert percentatge de musulmans i immigrants, a banda de tenir un cost econòmic desproporcionat, tendeix a crear sensació d'alienació entre les poblacions que se senten al·ludides de ser l'objecte de les mesures. És a dir, són mesures amb un alt component racista i que poden tenir l'efecte contrari del que es persegueix.

En segon lloc, pel que fa a l'aproximació realitzada per Fernando Reinares es valora l'anàlisi, i posterior interpretació, dels resultats estadístics obtinguts d'interrogatoris a presos gihadistes a Espanya. Aquest es centra a estudiar com s'han radicalitzat aquests individus, és a dir, quins canals (xarxes socials, fòrums, contacte directe...) són utilitzats amb aquesta finalitat. Aquesta interpretació pot ser útil per a implementar polítiques de prevenció i mesures antiterroristes, com per exemple, tancar portals web o controlar certs perfils a les xarxes socials. No obstant això, de la mateixa manera que la primera aproximació, no fa una anàlisi dels *pull factors* i *push factors*, sinó que es limita a acceptar la existència d'aquest fenomen sense entrar a explicar les raons que porten els

individus que acaben radicalitzant-se. És cert que l'existència de vincles i contactes amb agents de radicalització pot explicar perquè, entre individus en les mateixes condicions socioeconòmiques, uns abracen el salafisme gihadista i altres no. Però no aporta cap detall dels factors de fons que mouen els joves en una de les dos direccions. És per això que les mesures antiterroristes que es puguin prendre a partir d'aquest anàlisi tindran un efecte superficial. És a dir, les polítiques adoptades només abastaran els canals de radicalització, però no impediran que cada dia joves intenten establir aquests vincles. En altres paraules, es tracta d'un estudi adequat per acabar amb el reclutament de joves, però no en la radicalització d'aquests. Un altre defecte d'aquesta aproximació és que es tracta d'un estudi realitzat a partir de presos residents a Espanya, per tant, seria aplicable a la situació gihadista en aquest Estat. En altres paraules, aquest estudi pot servir d'orientació en altres territoris, però no serveix per englobar un problema que es sofreix a nivell mundial.

En la tercera i última aproximació es remarca l'especial importància de la ideologia política del salafisme gihadista en el procés de radicalització. Aquesta teoria defensa que el marcat discurs violent i la demagògia són elements clau per a entendre que els ideals politico-religiosos constitueixen el principal *pull factor*. Ara bé, tot i la importància que aquest vincle –la unió de política i religió– suposa per al Daesh, resulta difícil creure que sigui el principal factor d'atracció. Així ho demostra el fet que la majoria de joves que es radicalitzen no són, en el moment de convertir-se, experts en matèria religiosa. És més, la concepció politico-religiosa gihadista no s'entén com el fi, sinó que és la justificació dels mitjans utilitzats per assolir-lo. Una altra causa que no s'entén des d'aquesta perspectiva de la radicalització és per què és necessari adoptar la violència com a forma d'expressió pública enlloc d'iniciar una campanya política que legitimaria el procés. Tot i que és evident que el corrent del salafisme gihadista reivindica l'ús de la força per assolir els seus objectius, aquesta aproximació no és capaç d'explicar el pas que hi ha entre compartir una ideologia a defensar-la violentament.

3.3. Posicionament teòric

Una vegada analitzades, teòricament i críticament, les diferents aproximacions estem capacitats per assatjar la nostra avaluació sobre el fenomen de la radicalització. En aquest sentit és important tenir present la diferenciació entre *pull factors* i *push factors*. Les teories analitzades fins al moment presentaven una argumentació en alguns casos

massa generals, com és el cas de l'aproximació culturalista, i en altres casos massa específics, com és el cas de la teoria politico-religiosa. Des del nostre punt de vista una aproximació adequada és aquella que no només té en compte el per què, sinó també el com. Aquest enfocament ens permet, per una banda, evitar una aproximació estrictament culturalista i, per l'altra, ens permet incloure infinitat de variants que ens permeten entendre millor el procés de radicalització.

Així, doncs, a l'hora de plantejar la nostra pròpia aproximació ens preguntem què ha de sentir una persona per a voler abraçar el salafisme gihadista. És evident que una persona afí al sistema de què forma part mai optaria per aquesta via. És més, algú descontent amb el propi sistema difícilment s'uniria a una organització terrorista per canviar-lo. Per tant, des del nostre punt de vista creiem que les persones que s'uneixen a aquest tipus d'organitzacions no només senten repulsa cap al sistema, sinó també cap a la societat que la conforma. Ja que de cap altra manera pot justificar-se un atemptat terrorista. En aquest punt creiem oportú ressaltar una sèrie *push factors* que considerem essencials perquè un individu generi aquests sentiments de desaprovació i injustícia.

En primer lloc, és necessari mencionar un factor que no s'analitza en cap de les aproximacions plasmades i que, des del nostre punt de vista, constitueix l'origen del procediment de radicalització. Ens referim a les expectatives frustrades. L'Estat del Benestar i el sistema econòmic mundial liberal ha generat el fals discurs de que totes les persones, a Occident, tenim les mateixes oportunitats (Abdi, 2015). Tots podem assolir un alt nivell de vida i viure sense preocupacions: és el somni americà a l'europea. La realitat, però, és ben diferent. En aquest sentit es calcula que l'1% de la població mundial ja és tant rica com el 99% restant (Anthony Reuben, 2016). Aquest sentiment de frustració cal remarcar que es dona, no només entre els immigrants que no poden complir el seu somni, sinó que és un sentiment generalitzat entre la població de classe baixa, inclús mitjana. Per tant, en el nostre anàlisi volem ressaltar aquest factor, ja que la desigualtat d'oportunitats en un món, a priori, on tots ~~ser~~ haurien de ser iguals, suposa un primer factor de desaprovació del sistema.

A més, en segon lloc, també cal senyalar la importància, com hem dit al llarg del treball, de les institucions i les polítiques locals. Si be és cert que en les últimes dècades s'està promovent la diversitat i es fan esforços per a promoure la igualtat de la ciutadania,

qualsevol discriminació, per petita que sigui, sumada a la frustració derivada de falta d'oportunitats pot multiplicar el sentiment de rebuig cap al sistema. Encara més, davant d'aquesta situació els afectats es poden veure discriminats per les institucions, fet que agreujaria el problema. Cal remarcar també que l'auge de partits polítics d'extrema dreta en els últims anys no ajuda, als immigrants, a sentir-se representats en les institucions públiques.

En tercer lloc, un últim *push factor* que ens agradaria destacar i que considerem també comú en tots els casos de radicalització és la influència que reben per part de la ciutadania. Evidentment, nosaltres, com a veïnes i veïns també som responsables del procés de radicalització. És en les nostres mans canviar el sistema per fer-lo més just i equitatiu. No és d'estranyar que alguns immigrants, ja descontents en el sistema al no veure's representats en les institucions i no tenir les mateixes oportunitats que els altres, sentin que no encaixen en la societat; que son rebutjats per la pròpia societat civil. És un pensament lògic quan hom es creu part d'un col·lectiu (per exemple, un barri) però la gent que en forma part no identifica els problemes d'aquests immigrants com a propis de la comunitat. Ens referim, en aquest tercer punt, a la discriminació en situacions de relació de proximitat.

Finalment, un quart element que podem considerar com a *push-factor* són les ingerències d'Estats Units, amb el suport d'Europa, a l'hora d'adoptar l'estratègia de les polítiques internacionals d'Occident. Com mencionàvem en el segon epígraf (l'Estat Islàmic, una nova amenaça global) les potències europees i nord-americanes han manipulat Orient Pròxim i el Magrib segons els seus interessos, obviant en tot moment les conseqüències dels seus actes. Així doncs, segons Josep Fontana, des de l'alineament amb Israel, fins a les guerres d'Iraq, passant per l'encoratjament del fanatisme islamista a l'Afganistan, les polítiques Occidentals en aquests territoris s'han caracteritzat per la seua manca de destresa (Fontana, 2011). En aquest sentit, un sentiment d'antiamericanisme s'ha generalitzat les zones d'Orient Mitjà, Orient Pròxim i el Nord d'Àfrica. Aquesta percepció respecte Occident pot actuar com un agreujant davant la incidència prèvia dels factor fins al moment mencionats.

Aquests quatre *push factors* (expectatives fallides, falta de representació en les institucions, rebuig de la societat civil i el fracàs de les polítiques internacionals) estan

latents diàriament a peu de carrer i, des del nostre punt de vista, són essencials per a desenvolupar un sentiment d'odi i rebuig envers allò que et rodeja. És en aquest punt en el que els *pull factors* són decisius. Ja que és en aquest moment quan les utòpiques idees gihadistes, la seua potència propagandística i, en alguns casos, els seus ideals politico-religiosos capten als joves que acaben abraçant el salafisme gihadista. A més, en última instància, també creiem necessari incorporar la teoria enunciada per Fernando Reinares. En relació en aquesta considerem que el contacte amb agents de radicalització o tenir contacte amb vincles, amics o familiars, que ja s'han radicalitzat predisposen a l'individu a acabar rebent les influències del salafisme gihadista. Per això mateix, tampoc podem obviar la importància d'internet, la *deep web* i les xarxes socials en els processos de radicalització. Però, sobretot, aquesta característica del procés de radicalització ens enllaça directament amb el creixent fenomen dels *returnees*. La tornada dels *Foreign Terrorist Fighters* als seus llocs d'origen suposa, automàticament, un augment d'individus radicalitzats en un territori concret. Per tant, no es pot obviar la directa influència d'aquests en el procés de radicalització.

4. El fenomen dels *returnees*

Fins al moment hem estat esmentat la figura del *returnee* sense aprofundir en el concepte. Per això, en aquest punt de l'estudi ens agradaria destacar aquest fenomen que ha guanyat importància en els últims mesos arran de l'evolució del conflicte a Orient Pròxim. Aquest moviment migratori, en l'actualitat, està guanyant importància dins la Unió Europea, ja que se'n desconeix l'impacte real i són incertes les conseqüències que pot tenir, a nivell d'influència terrorista i seguretat, en les jurisdiccions dels Estats Membres. Per entendre aquesta preocupació hem d'especificar que els *returnees* són aquells individus europeus que es van radicalitzar a Europa i, ara, pels motius que explicarem més endavant, estan tornant al vell continent. A més, aquest fenomen ha tingut altres repercussions en la societat europea, allò que va començar com un problema migratori dels *foreign terrorist fighters* ha desenvolupat en altres preocupacions i reptes de caire sociopolític i de seguretat internacional. Ens volem referir, per exemple, a l'auge de moviments d'extrema dreta i ultranacionalistes, a la creixent islamofòbia i també a l'augment d'atemptats terroristes en territori Occidental. Però sobretot, seguint el fil iniciat a l'inici de l'estudi, els *returnees* plantegen dos problemes que han de posar-se de relleu. Per una banda, la dificultat de tractar, en un procés de resocialització, amb excombatents que han pogut viure experiències traumàtiques en el front. Per una altra banda, seguint l'aproximació de Reinares sobre la radicalització, els *foreign Fighters* retornats augmenten el nombre d'individus radicalitzats en un territori determinat i, per tant, augmenten l'índex de població exposada a les eines de captació gihadistes.

Abans de continuar amb un anàlisi més profund d'aquesta nova tendència cal explicar també per què es coneix ara el fenomen del *returnees*, quan realment és un pràctica bastant assentada dins l'Estat Islàmic. Amb la caiguda dels centres administratius de Mossul, Tal Afar i Rakka, entre juliol i octubre de 2017, es van poder revelar les identitats de molts *foreign fighters* i es va descobrir l'existència de moltes cèdules, en tercers països, connectades a l'Estat Islàmic. Aquesta informació es va aconseguir ja que l'EI, de la mateixa manera que ho feia al-Qaeda, tenia un registre des d'on recollia informació administrativa dels seus membres (nacionalitat, edat, lloc de procedència o nacionalitat, per exemple). Alliberada aquesta informació, amb ajuda d'organitzacions internacionals com la INTERPOL, va permetre conèixer la magnitud real del problema i

conscienciar els Estats dels reptes que aquests moviments produeixen per a la seguretat internacional.

4.1. Origen i motivacions dels *returnees*

Per entendre aquesta nova tendència cal tenir present una sèrie de circumstàncies prèvies. En primer lloc, cal mencionar que, amb l'emergència de l'Estat Islàmic a Síria i Iraq com a conseqüència de la fallida Primavera Àrab, el califa Abu Bakr al-Baghdadi va fer una crida als musulmans a unir-se a la gihad i immigrar al Califat per defensar-lo (BBC, 2014). Aquesta convocatòria va anar acompanyada d'un èxode d'immigrants des de diferents regions del món, són els que es coneixen com els *Foreign Terrorist Fighters*. A Europa, com mencionàvem al principi, es calcula que fins a 5.000 gihadistes van abandonar el vell continent per fer-se amb les armes i defensar el Daesh sobre el territori iraquiana o siriana.

En segon lloc, cal mencionar que, malgrat que en un principi l'EI va expandir el seu control sobre la majoria de la província d'Al-Anbar, al oest d'Iraq, i gran part de l'est de Síria, poc a poc va anar perdent territori. Les conseqüències d'aquesta pèrdua de territori han tingut un efecte més enllà de la pèrdua de força gihadista a Orient Pròxim. La màxima seguida per Estat Islàmic es reflexa en el seu eslògan, "mantenir-se i expandir-se", però arran d'aquests esdeveniments el concepte "expandir-se" s'ha transformat d'envair noves províncies a crear nous escenaris d'acció. Aquesta nova estratègia va ser enunciada pel propi califa quan va demanar als seus seguidors que deixaren d'immigrar a aquelles zones per combatre l'enemic, però, en canvi, els encoratjava a defensar el Califat des del seu territori. És a dir, va "exportar" el moviment, fet que es resolgué en una gran onada d'atacs terroristes, que encara perdura, per la resta del món, especialment a zones del Sud-Est d'Àsia i Europa.

En tercer lloc, durant l'últim trimestre de 2017 l'Estat Islàmic ha patit moltes derrotes bèl·liques que l'han debilitat i l'han fet retrocedir. De fet, amb la pèrdua de Rawa van deixar de controlar el seu últim gran bastió a Iraq (La Vanguardia, 2017). Aquests esdeveniments han suposat que molts dels combatents que en el seu dia van immigrar al Califat per defensar-lo, ara, estan tornant als seus llocs d'origen. A Europa, un estudi fet per *The Radicalization Awareness Network* (RAN) al juliol, estimava que uns 1.500 combatents dels 5.000 que van immigrar han tornat a territori europeu, és a dir, sobre un

30% (Radicalisation Awareness Network, 2017). Les raons per les quals els *returnees* estan tornant són molt subjectives i, per tant, necessiten ser analitzades cas per cas (Barrett, 2017). No obstant això, existeixen una sèrie de patrons que es repeteixen amb assiduïtat i que a continuació esmenem:

- 1) Retorn després d'una breu estada al Califat. Aquest grup representa una minoria dels casos, però es considera que, aquells que van tornar abans que l'Estat Islàmic comencés a perdre territori, ho van fer ja que no van trobar el que s'esperaven i van perdre la simpatia pel grup. Els defensors d'aquesta hipòtesi argumenten que el terrorisme és més emocional que racional o ideològic i, tot i tornar amb les expectatives truncades, no és estrany que en un futur intenten tornar al Califat a la recerca d'una segona aventura.
- 2) Retorn després d'una estada llarga però desil·lusionats. Aquest grup engloba aquell grup de reclutats que, davant de les derrotes bèl·liques d'ISIS comencen a dubtar de la cadena de comandament i de les estratègies del grup, decideixen tornar al seu lloc d'origen. Aquests *returnees* que després d'una llarga estada al Califat ja han adoptat com pròpies les lleis gihadistes (sharia) representen un gran repte per als Estats, ja que en la seua forma d'actuar tenen interioritzada la violència com a via per aconseguir els objectius.
- 3) Retorn després d'haver-se format i sentir-se part de l'EI. Aquest grup està format per aquells que es van mantenir a les files del Daesh després del 2015 (quan comencen a perdre territori) o van unir-se al grup després d'aquesta data. És a dir, conformen el grup més radical i que han conceben la violència com una forma de viure i créixer dins del Califat. Aquests reclutes, segurament expulsats del territori contra voluntat, buscaran altres escenaris on poder exercir aquests paràmetres i on poder fer la guerra (Filipines, per exemple).
- 4) Retorn després de ser capturats o ser forçats a marxar. Igual que el grup anterior aquests membres intentaran buscar nous escenaris on unir-se a grups violents. Cal mencionar, que donada la seua formació tàctica i bèl·lica, aquests reclutes tenen gran renom entre els cercles extremistes. En cas de no poder unir-se a cap altre grup és possible que, donat el sentiment de resignació per haver acabat l'aventura abans d'hora, intenten crear cèl·lules, planejar atacs o intentar altres formes d'entrar al territori controlat per l'Estat Islàmic.

- 5) Aquells que són enviats a casa o a una altra destinació pel mateix EI. Aquest grup no està format per *returnees* pròpiament, sinó que es tracta de terroristes formats que tenen com objectiu operar fora del Califat. La seua tècnica, no obstant, serà la d'actuar com un "returnee" més, desencantat amb les pràctiques de l'Estat Islàmic. Segons *the Soufan Centre* al 2017 van sortir d'Iraq 173 individus entrenats i formats al Califat per atemptar en territori Occidental (Barrett, 2017).

En aquest punt, també és interessant assenyalar que aquestes circumstàncies no només han suposat aquest èxode migratori conegut com el fenomen dels *returnees*. Alhora cal afegir que individus que es plantejaven anar a Orient Pròxim a combatre ara, en lloc d'això, prefereixen quedar-se on es troben (Reed, Pohl, & Jegerings, 2017a).

Els *returnees*, independentment de les raons que els han mogut tornar, plantegen un repte per a la seguretat de les nacions i, per tant, la seua reinserció ha de ser clau per evitar problemes futurs. És més, si, com hem anat dient, tenim en compte l'argument de Fernando Reinares, exposat anteriorment, el contacte amb agents de radicalització és un factor que explica la radicalització. Aleshores, podem concloure que, amb la tornada dels *Foreign Terrorist Fighters*, hi haurà més gihadistes entre nosaltres i, com a conseqüència, el risc de quedar exposat a un procés de radicalització serà major.

Aquest fenomen no ha passat desapercbut per les principals institucions internacionals. De fet la Comissió Europea, mitjançant *The Radicalization Awareness Network*, ja ha expressat la seua preocupació i ha establert un protocol per a la efectiva reinserció dels *returnees* i les seves famílies. A banda, el Secretari General de les Nacions Unides en els seus informes quart i cinquè sobre el perill que suposa ISIS per a la pau i seguretat ha plantejat el problema que aquest fenomen representa (United Nations Security Council, 2017b) (United Nations Security Council, 2017a).

4.2. Els diferents perfils dels *returnees*

Quan parlem dels *returnees* gihadistes podem caure en la falsa convicció que es tracta d'un col·lectiu format per excombatents, homes, que tornen als seus llocs d'origen. Aquesta percepció és errònia i cal mencionar que dones i menors també poden formar part d'aquest grup, tot i que és cert, que representen una minoria (Barrett, 2017).

Els homes, en concret, solen haver estat involucrats en delictes com assassinat, violacions o esclavisme i, molt probablement, han pres part en atemptats terroristes. Però el més segur és que tots ells han après a viure en un context d'extrema violència, d'inseguretat i en unes condicions insalubres. És important destacar que la pèrdua de respecte un grup terrorista no suposa, necessàriament, distanciar-se de la causa gihadista.

El cas de les dones i menors d'edat com a *returnees* representen un problema especial per als estats d'Occident, ja que s'ha de fer un esforç addicional per esbrinar i entendre com podem reintegrar aquests col·lectius a la societat.

A. El paper de les dones al Califat

Com dèiem, quan s'analitza la figura de les dones gihadistes com a *returnees* molts analistes les qualifiquen com a víctimes del Daesh. Tanmateix, aquesta perspectiva ignora que moltes dones que s'hi allisten ho fan motivades per la corrent ideològica del grup. És a dir, el fet que el col·lectiu femení s'uneixi a l'Estat Islàmic s'entén des d'un punt de vista utòpic, que busca sentiment d'exaltació i, paradoxalment, d'empoderament. No obstant això, el rol de la dona, respecte la causa gihadista, sol anar enfocat a la divulgació de propaganda i a atreure noves reclutes via xarxes socials. En aquest context solen aconsellar sobre com arribar fins al Califat o quants diners són necessaris (Radicalisation Awareness Network, 2017).

En aquest punt és interessant mencionar que, tot i l'allistament per motius utòpics i voluntari, la situació de la dona dins del Califat és més que precària. Segons la *Radicalisation Awareness Network*, òrgan dependent del Consell d'Europa, estan obligades a viure en una *maqar*, habitacions individuals per a dones. La seua vida es basa a mantenir la llar i servir el marit, que sol combatre al front. En cas de viduitat són traslladades al que es coneix com *shahadamaqar*, habitacions individuals per a dones vídues.

No només això, les dones han de seguir una moral política que inclou codi de vestiment, normes de viatge o pràctiques que es poden realitzar en el mercat, entre d'altres. Respecte a la vestimenta, les dones han d'anar sempre amb *niqab*, també conegut com vel integral, i guants. En cas de violar aquesta obligació la *Hisbah*, comitè de

manteniment de l'ordre públic (Oxford Islamic Studies, 2018), notificarà al marit de la infractora per comparèixer davant dels tribunals, la cort de la *Sharia*. En cas de sentència culpable, s'imposaria un càstig tant per a la dona com per a l'home.

Tot i que fins al moment el paper de les dones dins del Califat correspon a un rol secundari, algunes vies d'investigació apunten a una creixent participació del col·lectiu femení en les accions perpetrades per l'Estat Islàmic. La situació d'extrema precarietat en què es viu i la pèrdua constant de territori pot haver relaxat l'extremisme gihadista (només en aquest sentit) i conduït fins aquesta nova funció. De fet, des de la seua fundació existeix en l'Estat Islàmic una unitat d'acció formada per dones, *Al Khansaa*, que, sota determinades circumstàncies de necessitat i emergència, poden dur a terme la gihad. De fet, aquestes investigacions que comentàvem apunten que ja hi ha hagut atemptats perpetrats per dones o que existeixen unitats de franc tiradores. Però el corrent general apunta que les condicions que permetrien un actuació de l'*Al Khansaa* no s'han donat encara (Meines, Molenkamp, Ramadan, Ranstorp, & Davenport, 2017). A més, un esdeveniment com aquest suposaria un canvi estratègic sense precedents en l'Estat Islàmic on la submissió de la dona s'ha convertit en una marca d'identitat.

B. El paper dels menors al Califat

El Consell dels Drets Humans de les Nacions Unides mencionava que durant 2016, només en la província de Mossul (Iraq), entre 800 i 900 menors havien caigut a mans de l'Estat Islàmic. Aquest, d'acord en la seua política, va decidir instruir militarment als majors de 10 anys i sotmetre a adoctrinament a la resta. Dades com aquesta ens adverteixen de la magnitud del problema que representen els menors en el Califat.

Abans d'iniciar l'estudi sobre la situació dels menors en l'Estat Islàmic hem de mencionar que segons la legislació del Califat qualsevol persona major de 15 anys es considerada adulta. Per tant, ens centrarem en aquell col·lectiu format pels menors d'aquesta edat. També hem de puntualitzar que a l'hora de parlar de *returnees* menors d'edat inclourem en aquest col·lectiu fins a tres grups (Radicalisation Awareness Network, 2017):

- 1) Menors que van abandonar la Unió Europea per unir-se a una organització terrorista estrangera i que han retornat al territori d'origen.

- 2) Menors que van néixer en territori del Califat i que ara han viatjat fins a Europa.
- 3) Menors descendents de mare o pare vinculada a una organització terrorista estrangera.

Un dels primers problemes que s'identifiquen respecte als menors del Califat està relacionat amb la invalidesa dels certificats de naixement gihadistes. Aquests corren el risc de convertir-se en apàtrides i, per tant, establir els vincles de parentiu amb familiars amb nacionalitat europea és essencial per poder permetre una reinserció completa en el seu retorn. No obstant això, és molt difícil determinar quants menors s'han de vincular o han de ser identificats a causa de l'opacitat del sistema administratiu gihadista.

El principal repte que s'identifica respecte als menors i del qual es deriva un major nombre de problemes és el seu reclutament i entrenament militar. Formalment aquest entrenament comença als 9 anys i continua fins als 15, quan assoleixen la majoria d'edat i passen a engrossir les files de l'exèrcit. Prèviament els menors prenen part de les *Ashbal al-Khilafah*, "scouts del Califat", on són adoctrinats en la cultura, política i religió salafista, són entrenats en arts marcial i d'autodefensa i on se'ls ensenya com tractar els presoners.

Entre els joves reclutes cal mencionar que als xiquets se'ls inculca un discurs lleial al Daesh i agressiu cap a les altres concepcions de l'islam i cap a la resta de religions. Un altre dels punts que té importància en el seu aprenentatge és el compromís amb el martiri com un sacrifici d'orgull i d'honor. En canvi, les xiquetes se les indueix el rol passiu de dona de casa, encarregada dels fills i submisa al seu marit. En molts casos, reben aquesta instrucció en la seua pròpia casa de mans de les seues mares. La religió també juga una paper clau en la doctrina salafista i, en el cas de les dones, només es poden casar des dels 9 fins als 16 o 17 anys (Winter, 2015).

4.3. El repte

Davant la situació actual i amb la perspectiva que aquest flux migratori no cessarà, sinó que anirà en augment (Witte, Raghavan, & McAuley, 2016), identificar i localitzar els *Foreign Terrorist Fighters* s'ha de convertir en un dels principals objectius dels estats a l'hora de lluitar contra el terrorisme i, al mateix temps, preservar la seguretat internacional. Aquest països han de tenir en compte que la forma d'adreçar-se a aquest

col·lectiu, les mesures que es prenen i l'impacte que això té en la societat polaritzada contemporània són alguns dels factors que poden suposar l'èxit o el fracàs de les polítiques implementades.

És important ressaltar i, sobretot, fer arribar a la societat que els *returnees* que tornen als seus països de residència i perpetren atemptats en ells representen, fins al moment, una xicoteta minoria. Es calcula que, només 1 de cada 360 *returnees* ha participat en un atac terrorista després del seu retorn (Hegghammer & Nesser, 2015). Tanmateix, aquest distanciament respecte un rol actiu dins de cèl·lules terroristes no significa desprendre's de la ideologia política salafista ni tampoc abandonar els espais gihadistes. Així doncs, tot i no participar com actors directes, els *returnees* solen adoptar un perfil més baix realitzant funcions secundàries (captació, educació, publicitat) dins de les xarxes extremistes (Reed et al., 2017a).

Com dèiem a l'inici d'aquest epígraf la causa gihadista ha passat de expandir-se a exportar-se, per tant, és lògic pensar que, a mesura que l'Estat Islàmic anirà perdent territori, el flux de *returnees* serà major, i internacionalitzarà la gihad. Hem de tenir en compte que l'experiència viscuda per aquest col·lectiu és difícilment comparable a la que puguin experimentar en qualsevol entorn domèstic, lluny del front de combat. Per tant, si un cop retornats es tornen a sentir desarrelats com quan es van sentir abans de marxar a lluitar pel Califat, és molt difícil que tornen a adoptar en un estil de vida pacífic i allunyat d'espais violents. És per això, que s'ha de tenir especial cura a l'hora de tractar amb els *returnees* ja que, com es dedueix, els que han abandonat la gihad; formen un col·lectiu especialment vulnerable davant de la propaganda i discursos gihadistes i, per tant, és més fàcil que acaben recaient en mans de la gihad (Barrett, 2017).

En aquest sentit, la societat civil occidental també juga un paper important a l'hora d'afrontar el problema dels *returnees*. És vital que la població els rebi com un més dels seus i fer-los sentir part de l'entorn en el que viuen. Així doncs, hi ha una sèrie d'elements que juguen un paper clau com ara els mitjans de comunicació, els quals s'encarreguen, en certa part, a crear preocupacions i temors en la societat. És per això que els missatges transmesos han de ser neutres, tranquil·litzadors i a favor de la integració. Missatges negatius i "racialitzats" no afavoreixen a crear un ambient pacífic, sinó hostil. Ja que per

una banda crea recel entre la població que acull i, per l'altra, genera dubtes i rebuig als *returnees* i la resta de la població islàmica que es sentirà senyalada. Un altre element que no ajuda en la tasca reintegradora és l'auge dels partits d'extrema dreta i islamofòbics a Occident que, al cap i a la fi, són un reflex dels sentiments eurocentrista i suprematista de la població. Aquestes tensions, palpables en la societat, tampoc ajuden a crear un ambient d'integració i tendeixen a segregar i polaritzar a la població.

Finalment, cal mencionar l'especial complexitat que representen els *returnees* menors d'edat. Els xiquets són molt més impressionables i manipulables que els adults, a més, haver estat exposats davant de nivells de violència tan extrem pot derivar en traumes i problemes psicològics. Per tant, en aquests casos és vital entendre el funcionament de l'adoctrinament gihadista, el grau d'exposició a la violència i les condicions de vida experimentades per poder adreçar-s'hi correctament. En aquest sentit, els especialistes també han de tenir en compte la situació del menor que pot estar vivint una època de canvi (adolescència). També, l'escenari social en què s'intenta reintegrar el menor *returnee* tindrà un gran impacte en l'èxit o fracàs del procés de resocialització. Tot i l'aparent complexitat del cas, hi ha una llarga trajectòria d'experiència de treball amb menors que han estat exposats a situacions similars (influència de doctrines extremistes i violentes) com en el cas, per exemple, dels nens soldats. A més, organitzacions internacionals i dependents de les Nacions Unides (com UNICEF) s'han fet ressò d'aquest problema i han establert una sèrie de consells a l'hora de fer polítiques adreçades a combatre aquesta situació.

4.4. Com hem d'afrontar el fenomen dels *returnees*

Al llarg d'aquest epígraf hem enunciat el fenomen dels *returnees*, desglossat els diferents perfils que formen aquest col·lectiu i, per últim, plantejat els diferents reptes que aquests moviments migratoris. Per tant, és necessari, per tancar aquest tema, plasmar les diferents maneres d'encarar aquest problema per intentar solucionar-lo. Cal posar de relleu que aconseguir la correcta reinserció dels *returnees* és un element clau en la lluita contra la radicalització. En aquest sentit diferenciem entre tres camps que poden influir en la correcta reintegració d'aquests.

1) Mesures Polítiques

Els governs juguen un paper essencial en aquest escenari; és per això que determinar les diferents mesures polítiques que s'han aplicat o plantejat ens pot ajudar a entendre les conseqüències que aquestes poden tenir en la normalització de la situació.

En primer lloc, impedir als *Foreign Terrorist Fighters* viatjar pel territori i impedir-los abandonar el país, requisant-los el passaport, no pot ser mai la solució del problema. A simple vista, pot semblar lògic que evitant la sortida dels FTF s'està acabant amb l'arribada de terroristes al territori de Síria i Iraq i, així, solucionant la crisi. No obstant això, aquesta mesura té efectes secundaris nocius, de manera que el risc que aquests individus perpetrin atemptats segueix en peu. La diferència recau en el fet que, ara, en lloc d'atacar en territori aliè, ho farà en sòl domèstic (Reed, Pohl, & Jegerings, 2017b). A més, cal tenir en compte que a l'hora identificar els gihadistes podem caure en l'error de criminalitzar un sector de la població, el musulmà. Un únic error d'apreciació pot desencadenar en aquesta discriminació. Per tant, implementar aquest tipus de mesures no soluciona el fenomen dels *Foreign Terrorist Fighters*, sinó que el converteix en diversos problemes com els "lonewolfs", discriminació racial i polarització de la població.

En segon lloc, una altra de les polítiques que s'han plantejat és evitar que els *returnees* puguin entrar, de nou, al seu país d'origen. Tot i que, en un principi, aquesta mesura sembla que pugui acabar amb el repte que plantegen el retorn dels FTF, no resol el problema que aquest individu radicalitzat pugui, com indicàvem prèviament, dirigir-se cap a altres territoris en conflicte. També pot donar-se el cas que, aquest individu estigui tornant amb la intenció de reprendre la seua vida anterior i abandonar el seu estil de vida. Aquesta mesura discriminatòria pot fer-lo canviar d'idea i que, ara, pretengui atacar el seu Estat d'origen, ajudar a perpetrar un atemptat allí o buscar un nou escenari bèl·lic on lluitar. De fet, la implementació d'aquest tipus de mesures ha suposat que molts *Foreign Terrorist Fighters*, que buscaven tornar al seu lloc d'origen, hagen acabat batallant a Líbia i, en un futur, s'espera que el nou escenari sigui Tunísia (Reed et al., 2017a).

En tercer lloc, cal mencionar que no totes les mesures plantejades fins al moment han estat de caràcter negatiu, és a dir, negant drets; sinó que també s'han intentat implementar programes per evitar la reincidència dels *returnees*, com el Protocol de

Respostes als *returnees*: *Foreign Fighters* i les seues famílies (Meines et al., 2017). No obstant això, la falta de recerca i el caràcter recent d'aquestes polítiques dificulten conèixer l'eficàcia en la resocialització i reinserció dels individus que retornen. Per altra banda, la falta de coneixement i curt abast de les mesures de prevenció i rehabilitació dels FTF es deu al joc de pressions polítiques a què es veuen sotmesos els governs europeus. És a dir, implementar aquest tipus de mesures pot comportar la pèrdua de suport a Europa i, al mateix temps, una major polarització de la societat. Per una banda, aquestes afavoreixen l'auge dels grups polítics d'extrema dreta que defensen la lluita contra el terrorisme amb mesures administratives i penals restrictives, enfocades a minorar els drets dels immigrants. Per una altra banda, aquest auge, conseqüència de les polítiques inclusives i la polarització de la societat, comportaria, finalment, que la població immigrant i, sobretot la islàmica, se senti més marginada i, per tant, podria derivar en un augment de la radicalització.

Per tant, els governs, a l'hora d'implementar polítiques per fer l'actual situació dels *returnees*, estan sota la pressió que genera la convergència entre la limitació dels drets i llibertats dels individus, per actes que encara no s'han comés, i l'aplicació de polítiques de reinserció (pràcticament desconegudes), que poden fracassar i reviure el problema. No obstant això, des de el nostre punt de vista, considerem que dedicar més recursos a incrementar la seguretat nacional no és sempre la solució; però sobretot encarcerar i reprimir no soluciona el problema, sinó que el postposa.

2) Mesures judicials

Els Estats Membres de la Unió Europea, com a regla general, tendeixen a investigar els *returnees* sospitosos de formar part de grups terroristes o haver perpetrat activitats criminals en l'estranger. Per això, quan les autoritats judicials pertinents són coneixedores del retorn dels *Foreign Terrorist Fighters*, o quan aquests s'hi presenten voluntàriament, solen ordenar l'arrest i posterior interrogatori de l'individu. D'aquesta manera, si són capaços de recollir la informació adequada i les proves suficients intentaran enjudiciar aquests individus per la via penal (Meines et al., 2017). No obstant això, aquesta via planteja una sèrie de problemes:

- i. Dificultats per obtenir proves suficients. En la majoria de casos, fins i tot després de l'interrogatori, és molt difícil iniciar un procediment judicial

per falta de proves. Encara que provinguin de les zones de conflicte, obtenir proves consistents de la participació d'aquests individus en les accions de l'EI és molt complicat.

- ii. Carència jurídica dels diferents perfils de *returnees*. En la actualitat hi ha un zona grisa, pendent de regulació i interpretació, relativa a la diferenciació entre *Foreign Terrorist Fighters* detinguts abans d'haver arribat a la zona de conflicte i aquells que han aconseguit arribar-hi. En molts països europeus han sigut enjudiciats des d'un mateix punt de vista, ja que es remeten a lleis que equiparen els dos perfils. No obstant això, creiem que les diferències entre aquests són notòries i s'hauria de plasmar jurídicament.
- iii. Legislació i jurisprudència existent. Des de l'aprovació de la Directiva 2017/541 per combatre el terrorisme, els Estats Membres de la UE van quedar obligats a ampliar els preceptes sota els quals una conducta pot ser considerada com un acte de terrorisme (European Parliament & The Council of the European Union, 2017). Això va anar acompanyat d'un augment de casos, de diferent gravetat i naturalesa, que seran enjudiciats com a terrorisme. Per tant, el sistema s'ha ralentitzat.
- iv. Opinió pública sobre els *returnees*. La mala imatge dels *returnees* en la societat i la pressió política dificulta que les autoritats judicials puguin afrontar els casos d'una manera imparcial. La balança sempre s'acabarà inclinant cap al costat de la seguretat nacional, deixant en segon lloc els drets fonamentals dels *returnees*.
- v. Dones i menors *returnees*. Respecte els menors no es podrà atribuir responsabilitat penal si no han assolit l'edat mínima requerida. En canvi, respecte les dones retornades els tribunals tenen molt poca experiència a l'hora de jutjar-les.

3) Mesures destinades a la resocialització i integració

Tot i que, com hem dit, la pràctica habitual dels Estats és enjudiciar els *returnees* per encarcerar-los. Tard o d'hora aquests tornaran a entrar en contacte amb la resta de la societat i passaran a conviure amb la resta de ciutadans. En aquests casos la idea que ha

de prevaldre és que aquelles persones que se senten part d'un conjunt (en aquest cas la societat d'un determinat territori) és menys propensa a sentir-se atreta o recaure a les mans de grups extremistes violents. Per tant, la seguretat de la societat només es pot aconseguir mitjançant la completa rehabilitació i reintegració dels *returnees*. Ara bé, com mencionàvem en la nostra aproximació teòrica sobre la radicalització, els motius que condueixen cap a l'adopció del salafisme gihadista són múltiples i en cap cas absoluts. En cada individu hi haurà algun *push factor* que l'afectarà més que a altres i, per tant, les causes de la radicalització difícilment poden considerar-se les mateixes per a tota la comunitat. És per això que quan afrontem un procés de resocialització hem d'adaptar-lo al cas concret i evitar generalitzacions. Si no s'actua d'aquesta manera, es fracassarà.

En aquest sentit, la *Radicalisation Awareness Network* obliga que tots els procediments de resocialització siguin confeccionats a mida de cada individu. Així doncs estableix com a requisits, per a les institucions que ofereixen aquest servei, l'establiment d'una agència de contacte d'àmbit local o regional i multidisciplinària. A més, determina com a element clau l'intercanvi d'informació i compartir els avanços que es van assolint en la matèria (*Radicalisation Awareness Network*, 2017). A més, aquest organisme fa un recull d'una sèrie de consells que poden ser útils a l'hora de tractar amb els *returnees*:

- i. *Returnees* que no volen reintegrar-se en la societat. Davant d'aquesta situació la millor opció és contactar amb l'agència d'àmbit local per esbrinar possibles contactes pròxims no radicalitzats. D'aquesta manera, aquest vincle de proximitat pot ser fàcilment recapacitar a l'individu sobre la seua situació i canviar la seua negativa a la reintegració.
- ii. Recolzament familiar. Davant el retorn dels FTF, els vincles familiars poden haver-se perdut o deteriorat. Restablir aquestes relacions i convertir-les en un pilar de la seua vida social poden ajudar al "returnee" a reintegrar-se. No obstant això, aquests vincles només seran efectius en famílies allunyades dels cercles de l'Estat Islàmic.
- iii. Tutoritzar la reinserció. Davant una situació en la que el "returnee" desitja reintegrar-se l'ajuda d'un tutor és essencial. Aquest pot facilitar la normalització de situacions quotidianes que poden resultar complexes per un "returnee". Per exemple, aquest agent pot ajudar-lo a establir relacions amb

el veïnat, comunitat religiosa, obrir un nou compte bancari, trobar una asseguradora, etc. Situacions, a priori, senzilles, però difícils per aquest col·lectiu.

- iv. Tractament psicològic adequat. Molts dels *returnees*, a l'abandonar el front de combat, sofreixen estrès post-traumàtic. Un adequat tractament pot evitar que aquests individus es queden traumatitzats i siguin vulnerables, de nou, a la propaganda gihadista. Tot i que l'estrès post-traumàtic és la conseqüència més greu, els FTF que retornen poden experimentar altres dolors com el físic, malsons, insomni, records esgarrifosos o problemes de conducta derivats de la falta de concentració i fàcil sobreexaltació.
- v. Respostes pràctiques. És freqüent que els *returnees*, abans d'abandonar el territori per anar a lluitar al Califat, trenquen relació amb tot allò que els envolta. És per això que és vital atendre'ls de manera ràpida i efectiva a la seua tornada proporcionant-los allotjament, assessorament jurídic, tractament mèdic i psicològic, ajudant-lo a trobar oportunitats de treball o d'educació.

Finalment, una vegada analitzat el problema dels *returnees* podem afirmar la complexitat dels problemes que aquest col·lectiu planteja. No només per als governs, que han de jugar amb les diferents pressions, sinó també per a la resta de la població i, especialment aquella en risc de radicalització. A més, les vivències que ha sofert aquest col·lectiu dificulten encara més la correcta reinserció. És per això que són necessaris plans i protocols de resocialització personalitzats i, alhora, les mesures restrictives agreugen la situació. Per una altra banda, recuperant l'aproximació plantejada anteriorment, inspirada, en part, en el plantejament Fernando Reinares, un major nombre d'agents de radicalització es tradueix en un augment en l'índex de joves que cauen en mans de l'Estat Islàmic. Davant d'aquest escenari els *returnees* suposen un problema i un repte afegit al fenomen de radicalització i, per tant, se'ls ha de proveir dels recursos necessaris per afavorir la seua resocialització i evitar l'auge del salafisme gihadista.

5. Conclusions

Com mencionàvem en la introducció i com hem pogut veure, al llarg del treball hem pogut analitzar el repte que l'Estat Islàmic planteja a nivell de seguretat internacional, però també en l'àmbit polític, social i econòmic. Així, doncs, des d'aquesta perspectiva hem pogut estudiar l'impacte que té entre el jovent i aprofundir en tres dels corrents que teoritzen sobre el fenomen de la radicalització. Al mateix temps, fer revisió d'aquestes aproximacions també ens ha servit per construir el nostre propi punt de vista sobre aquest problema global. Finalment, hem pogut analitzar detingudament un recent fenomen conegut com els *returnees*, explicant de manera detallada l'aparició d'aquest col·lectiu, quins perfils aglutina, quins reptes plantegen i, per últim, quines vies podem adoptar per adreçar-nos-hi i solucionar aquest problema.

Així doncs, davant d'aquest anàlisi podem concloure que, en primer lloc, aquest treball és reflex d'un estudi merament acadèmic i, per tant, s'han de tenir en compte les limitacions tècniques amb què s'ha realitzat. És a dir, els recursos emprats per a l'estudi dels diferents escenaris són, bàsicament, articles científics, notícies de diaris, normatives internacionals i alguna resolució del Consell de Seguretat. A més, cal destacar que aquesta aproximació limitada realitzada en l'estudi no inclou una anàlisi des de la perspectiva de gènere; fet que, donada la precària situació de les dones en el context gihadista, segurament aportaria més coneixement de la causa i ens permetria concretar en les diferents aproximacions. Un altra via respecte a les qual les fonts consultades no es manifesten consisteix en la participació de la comunitat musulmana en els procediments de resocialització. És cert que s'aconsella la intervenció de familiars i individus pròxims, però la institucionalització de col·lectius musulmans per combatre la radicalització és en una via per desenvolupar que pot millor les experiències en aquest camp. És per això que els resultats podrien haver sigut molt més precisos si comptarem amb els mitjans suficients per realitzar entrevistes o estudis de camp. No obstant aquestes limitacions, reafirmem la veracitat i credibilitat de les fonts i, per això, afirmem que les conclusions, amb un major nombre de mitjans, podrien ser més precises, però en tot cas seguirien apuntant en la mateixa direcció.

En segon lloc, de l'estudi realitzat també se'n deriva un creixent debat jurídic i moral, a nivell internacional, de les diferents vies d'afrontar el fenomen dels *returnees*. A nivell europeu, la Unió Europea encara no ha actuat i no hi ha cap directiva o reglament que

unifiqui l'actuació dels Estats davant d'aquest repte. Fins al moment, el manual proporcionat per la *Radicalisation Awareness Network* és l'únic document oficial que tracta la reintegració dels *returnees* i, a més, no té caràcter vinculant; únicament és un recull de consells. El principal problema d'aquesta diversificació es tradueix en l'existència d'un trencaclosques jurídic que dificulta la cooperació i l'acció conjunta dels diferents actors internacionals. És necessari, per tant, acabar amb aquesta dispersió i incorporar en l'ordenament jurídic europeu la normativa necessària per resocialitzar i reintegrar els *returnees* a les seues antigues llars.

En tercer lloc, derivat de la dispersió jurídica europea han anat apareixen protocols per a la detecció i prevenció de radicalització que no ajuden a resoldre el problema. A Catalunya, el PRODERAI (Protocol de Prevenció, Detecció i Intervenció de Processos de Radicalització als Centres Educatius) representa el cas més evident. Aquest programa es va aplicar per la Generalitat Catalana, quatre dies després dels atemptats a Barcelona, amb la premissa de detectar l'extremisme violent en les aules. Tot i que, aparentment, sembla ser una bona idea, el resultat ha suposat l'aplicació d'un pla d'acció que estigmatitza i criminalitza la comunitat musulmana. Entre els indicadors que recull aquest protocol per a detectar la radicalització dels joves trobem costums com no veure la televisió, no jugar a futbol, no escoltar música Occidental o portar tatuatges de henna (Generalitat de Catalunya, 2017). El resultat ha sigut la simplificació extrema dels elements a partir dels quals s'etiquetarà els nens. El PRODERAI és contraproductiu i no ha de ser el tipus de plans d'actuacions en què cal fixar-se per solucionar un problema que, com hem vist, va més enllà d'escoltar música o jugar a futbol.

En quart lloc, com hem anat deixant entreveure al llarg d'aquest estudi, la situació política Occidental actual no ajuda a resoldre aquests problemes. El populisme nacionalista, xenòfob i eurocentrista transmet un missatge que, en molts casos, accentua el sentiment d'exclusió de la població sota risc de radicalització. És evident, i la societat ha de conscienciar-se, que els missatges d'odi i de rebuig únicament agreugen la situació. Al llarg d'aquest treball hem volgut deixar clar que l'única via possible és la d'aproximar-se, compartir i empatitzar amb aquells joves que, per un cúmul de circumstàncies, poden veure's temptats pel salafisme gihadista. Manifestar públicament que s'expulsarà certs sectors de la població del país, que es prohibirà l'entrada d'immigrants construint tanques o que es retiraran les ajudes destinades als refugiats no

és la solució del problema, sinó un agreujant. Per evitar la radicalització dels joves i aconseguir la resocialització dels *returnees*, és primordial transmetre un missatge pacífic, humanista i just; la legalització de la discriminació no serà mai la solució.

En cinquè lloc, és important destacar el joc de pressions a què la majoria dels governs actuals es troben sotmesos. Aquest joc està tenallat per dos factors contraposats: per una banda, cal atendre les necessitats socials d'una part de la població, entre la qual s'hi inclou un ampli sector d'immigrants i, per l'altra banda, cal fer front a la demagògia i xenofòbia que alguns col·lectius i moviments polítics estan adoptant. Així, augmentar el suport i les prestacions destinades a col·lectius com els refugiats, provoca la pèrdua de suport de certs sectors de la població cap als governs Occidentals. Al mateix temps però, negar aquestes ajudes bàsiques provoca que aquella població en situació de risc se senti, cada vegada, més apartada de la societat de què forma part i, per tant, creix el risc de radicalització. D'aquesta manera, mesures administratives restrictives aplicades a col·lectius com el musulmà, per impedir-los viatjar a certes destinacions, dificultar-los l'entrada a determinades àrees o limitar les seues comunicacions, només incrementen la polarització de la societat i augmenten el sentiment d'exclusió dels musulmans. De manera que, tot i mantenir un cert nombre de vots, les conseqüències, a la llarga són pitjors. En altres paraules, persistir en aquest tipus d'actuacions pot servir per retenir un cert nombre de vots; a la llarga, però, les conseqüències són pitjors. És per això que els governs han de centrar-se a fer correctament la seua feina: defensar els drets humans desenvolupar polítiques actives per la reintegració dels *returnees* i lluitar contra la radicalització.

En sisè lloc, en relació a la radicalització de joves per l'Estat Islàmic és important destacar que el problema és també responsabilitat de la societat civil. Com hem mencionat, hi ha molts factors que incideixen en aquest procés, a més, aquests difícilment es repeteixen entre els diferents casos de radicalització. No obstant això, l'estament social més proper a la ciutadania, en general, són els propis veïns i els barris en què viuen. És inevitable escapar d'aquest àmbit i, per tant, és un element en comú de tots els joves radicalitzats. És per això que una societat justa, inclusiva i oberta és la clau per evitar que els immigrants se sentin desplaçats. Per tant, podem considerar que en el procés de radicalització la societat també intervé i se li pot atribuir certa part de responsabilitat. D'aquesta manera, no només s'ha d'exigir un canvi als governs

encaminat a fer polítiques socials equitatives i inclusives, sinó que la societat ha de promoure aquests canvis també. Quan es dona suport, a través de les xarxes o d'altres vies, a campanyes que discriminen i criminalitzen col·lectius com l'islàmic s'és partícep d'aquestes polítiques i, al mateix temps, responsable en el procés de radicalització. Per això, per evitar l'auge de l'extrema dreta europea i acabar amb el joc de pressions a què se sotmeten els governs és necessari un canvi "cultural" per part de la població. Aquesta ha d'acceptar les ajudes als refugiats i als *returnees* i, sobretot, ha d'entendre que aquesta és la via per acabar amb l'extremisme. Tant la diferent incidència en els joves dels factors estudiats, com la inclusió de la societat com element influent en la radicalització ens demostra que els programes, plans o protocols destinats a evitar aquest fenomen han de ser personalitzats per a cada cas.

En setè lloc, tot i la recent aparició dels *returnees* en l'agenda dels principals actors internacionals, cal destacar la importància d'aquest col·lectiu. Com hem comentat, els sectors més conservadors advoquen per enjudiciar aquests individus o, fins i tot, prohibir-los tornar al seu país d'origen. Contràriament, ens distanciem d'aquesta concepció que nega la resocialització i afrontem el problema dels *returnees* com una segona oportunitat per aquest col·lectiu. És a dir, considerem que els tradicionals mètodes de reinserció estipulats penalment, bàsicament penes privatives de llibertat o restrictives de drets, no han de ser aplicables als *Foreign Terrorist Fighters* retornats. En aquest sentit, aquestes sancions agreujarien el sentiment d'exclusió i farien més difícil encara una futura resocialització. És per això, que cal plantejar el fenomen dels *returnees* com una segona oportunitat per resocialitzar-se. En aquest sentit, tal i com dèiem prèviament, individualitzar cada situació i tutoritzar els individus durant les primeres etapes de reinserció és clau per allunyar-los dels tentacles de l'Estat Islàmic. Només d'aquesta manera, compartint i fent-los sentir un més, aconseguirem allunyar-los del seu passat, en canvi, reprimint i criminalitzant-los, només aconseguirem incentivar les seues conviccions.

Finalment, en vuitè lloc, caldria vincular els fenòmens de radicalització i el dels *returnees*. Evidentment, per esdevenir "returnee" s'ha d'haver passat, prèviament, per un procés de radicalització, sense el qual un individu no aniria a combatre al Califat. Tanmateix, el vincle que volem plasmar va més enllà d'aquesta relació de causalitat. En aquest sentit, tornant a l'aproximació realitzada sobre la radicalització de joves per part

d'Estat Islàmic, rescatem la teoria proposada per Fernando Reinares. Segons aquesta, un major nombre d'agents de radicalització en un territori augmenta la possibilitat que la població en situació de risc acabi absorbida pel salafisme gihadista. És per això que el fenomen dels *returnees* planteja un greu problema en la lluita contra la radicalització i el terrorisme internacional; com més gihadistes més possibilitats de "contagi". Per tant, és vital, com hem anat defensant al llarg del treball, contrarestar aquest efecte i proveir els *returnees* amb les ajudes i eines necessàries per reintegrar-los en la societat. Si no ho aconseguim, estem automàticament deixant la resta de la població de risc exposada davant de la propaganda i els mitjans de captació gihadistes. És en aquest punt on la relació entre els fenòmens dels *returnees* i la radicalització és converteix en un factor que agreuja la situació actual i, per tant, és en aquest punt on el fenomen dels *returnees* pot passar a considerar-se com un factor que condueix a la radicalització. És per això que els governs han de prioritzar integració en front de repressió, evitar polítiques restrictives de drets i superar el joc de pressions a que es veuen sotmesos. Si no, el problema difícilment es solucionarà. A curt termini, potser es derrotarà militarment l'Estat Islàmic i es dissoldrà el Califat, però, a llarg termini, això no acabarà amb la proliferació de l'islamisme gihadista i l'amenaça no desapareixerà. En canvi, a través de polítiques socials d'igualtat i la integració i resocialització d'aquella població exclosa, a llarg termini, el problema es podria entrar en vies de solució i, a més, com a resultat, s'avançaria cap a una societat més inclusiva, justa i rica.

6. Bibliografia

- Abdi, C. (2015). Disclaimed or Reclaimed? Muslim Refugee Youth and Belonging in the Age of Hyperbolisation. *Journal of Intercultural Studies*, 36(5), 564–578.
<https://doi.org/10.1080/07256868.2015.1072905>
- Anthony Reuben. (2016). El 1% más rico del planeta “ya tiene tanto como el otro 99%”, asegura Oxfam. *BBC*.
- Barrett, R. (2017). Beyond the Caliphate: Foreign Fighters and the Threat of Returnees. *The Soufan Centre*, (October).
- BBC. (2014). Isis leader calls on Muslims to “build Islamic state.” Retrieved from <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-28116846>
- Burgat, F. (2008). Islamism in the Shadow of al-Qaeda. *University of Texas Press*.
- European Parliament, & The Council of the European Union. (2017). 2017/541 Directive on combating terrorism and replacing Council Framework Decision 2002/475/JHA and amending Council Decision 2005/671/JHA, (L88), 6–21.
- Fontana, J. (2011). *Por el bien del Imperio* (1a ed.). Barcelona: Pasado y Presente.
- Generalitat de Catalunya. Prevenció, Detecció I Intervenció De Processos De Radicalització Als Centres Educatius (2017). Retrieved from <http://educacio.gencat.cat/documents/PC/ProjectesEducatius/PRODERAI-CE.pdf>
- Hegghammer, T., & Nesser, P. (2015). Assessing the Islamic State’s Commitment to Attacking the West. *Perspectives on Terrorism*, 9(4). Retrieved from <http://www.terrorismanalysts.com/pt/index.php/pot/article/view/440/html>
- Hogg, M. A., Adelman, J. R., & Blagg, R. D. (2010). Religion in the face of uncertainty: An uncertainty-identity theory account of religiousness. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 72–83.
<https://doi.org/10.1177/1088868309349692>
- Jones, E. (2017a). The reception of broadcast terrorism: recruitment and radicalisation. *International Review of Psychiatry*, 29(4), 320–326.

<https://doi.org/10.1080/09540261.2017.1343529>

Jones, E. (2017b). The reception of broadcast terrorism: recruitment and radicalisation. *International Review of Psychiatry*, 29(4), 320–326.

<https://doi.org/10.1080/09540261.2017.1343529>

La Vanguardia. (2017). El Estado Islámico pierde su última gran ciudad en Irak.

Retrieved from

<http://www.lavanguardia.com/internacional/20171117/432946411901/estado-islamico-pierde-ultima-gran-ciudad-irak.html>

Lyons-padilla, S., Gelfand, M. J., Mirahmadi, H., Farooq, M., & Egmond, M. Van. (n.d.). Belonging nowhere: Marginalization & radicalization risk among Muslim immigrants, 1–12.

Meines, M., Molenkamp, M., Ramadan, O., Ranstorp, M., & Davenport, N. (2017). RAN Manual on Responses to Returnees: Foreign Terrorist Fighters and their Families, (July). Retrieved from https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/ran_br_a4_m10_en.pdf

Ortiz Moyano, A. (2015). *#Yihad, Cómo el Estado Islámico ha conquistado Internet y los medios de comunicación*. (360º Reportajes, Ed.). Editorial UOC.

Oxford Islamic Studies. (2018). The Hishbah. *The Oxford Dictionari of the Islam*.

Penninx, R., & Martiniello, M. (2004). Procesos de integración y políticas (locales): estado de la cuestión y algunas enseñanzas., 123–156.

Rabasa, A., & Bernard, C. (2016). Eurojihad: Patterns of Islamist Radicalization and Terrorism in Europe. *International Journal of Middle East Studies*, 48(3), 601–602. <https://doi.org/10.1017/S0020743816000623>

Radicalisation Awareness Network. (2017). RAN MANUAL Responses to returnees: Foreign terrorist fighters and their families, (July).

Rapaport. (2004). Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy. In *Modern terror: The four waves* (pp. 46–73).

- Reed, A., Pohl, J., & Jegerings, M. (2017a). The Four Dimensions of the Foreign Fighter Threat: Making Sense of an Evolving Phenomenon. *Terrorism and Counter-Terrorism Studies*, (June). <https://doi.org/10.19165/2017.2.01>
- Reed, A., Pohl, J., & Jegerings, M. (2017b). The Four Dimensions of the Foreign Fighter Threat: Making Sense of an Evolving Phenomenon. *Terrorism and Counter-Terrorism Studies*, (June). <https://doi.org/10.19165/2017.2.01>
- Reinares, F., & García-Calvo, C. (2017). Actividad yihadista en España, 2013-2017: de la Operación Cesto en Ceuta a los atentados en Cataluña, 2013–2017. Retrieved from <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/c47ba74f-38ee-4ed8-999f-8b99bd518d36/DT13-2017-Reinares-GarciaCalvo-Actividad-yihadista-en-Espana-2013-2017-Operacion-Cesto-Ceuta-atentados-Catalunya-b.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=c47ba74f-38ee-4ed8-999f-8b99>
- Reinares, F., García-Calvo, C., & Vicente, Á. (2017). Dos factores que explican la radicalización yihadista en España, 1–13. Retrieved from <http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/c0f6216d-fe2a-4667-8b11-a326220f9a22/ARI62-2017-Reinares-GarciaCalvo-Vicente-Dos-factores-explican-radicalizacion-yihadista-Espana.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=c0f6216d-fe2a-4667-8b11-a326220f9a22>
- Reinares, F., Terrorism, G., & Royal, E. (2017). Jihadist mobilisation , undemocratic Salafism and terrorist threat in the EU, (April 2013), 1–5.
- Soufan Group. (2015). Foreign Fighters - An Updated Assessment of the Flow of Foreign Fighters to Syria and Iraq, 1–25. <https://doi.org/10.3929/ethz-a-010144347>
- United Nations Security Council. Resolución 2178 (2014) (2014). <https://doi.org/10.1111/j.1755-148X.2011.00912.x>
- United Nations Security Council. (2017a). Fifth report of the Secretary-General on the threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of Member States in countering the threat, S/2017/467(May), 1–19.
- United Nations Security Council. (2017b). Fourth report of the Secretary-General on the

threat posed by ISIL (Da'esh) to international peace and security and the range of United Nations efforts in support of Member States in countering the threat, S/2017/97(February), 1–23.

Winter, C. (2015). Women of the Islamic State: A Manifesto on Women by the Al-Khanssaa Brigade, (February), 41.

Witte, G., Raghavan, S., & McAuley, J. (2016). Flow of foreign fighters plummets as Islamic State loses its edge. *The Washington Post*.